

Türkiye’de Siyaset-Toplumsal Ahlak İlişkisi ve Gençlik

Abdurrahman Babacan

Öz: Ahlaki ve insani kaygılardan arındırılmış, yalnızca güç, iktidar, çıkar ve tahakküme endekslenmiş araçsal bir siyaset anlayışı, Batı düşüncesinin pozitivist felsefi geleneği ile çok yakından ilintilidir. İnsanın ve bir bütün olarak toplumun, bilimsel ve değer-bağımsız süreçler karşısındaki edilgenliği savından hareket eden pozitivism, iradi ve ahlaki boyutu yok sayarak insanı nesneleştirilebilecek bir varlık konumuna indirmiştir. Oysa *iyi hayat, doğruluk, dürüstlük, adil toplum* gibi normatif, değer yüklü perspektifler temelinde ortaya çıkabilecek başka bir siyaset anlayışının bu yönüyle felsefeye, tarihe ve hukuka da taalluk eden bir tarafı vardır. İnsanın ve toplumun mutluluğunu ve huzurunu merkeze alan bu yaklaşımda ise siyaset, normatif içeriği ve yansıma alanıyla birlikte merkezi konumunu bulur. Yakın zaman önce Türkiye’de çok kanlı şekilde verdiği iktidar kavgasında Fetullahçı Terör Örgütü, buna verilebilecek en yakın ve net örnek olarak belirmektedir. Siyasallık-ahlaklılık çizgisindeki kopmaz bağlantıyı bizatihi hem ahlakın hem de siyasallığın kendisini araçsallaştırarak anlama ve pratize etme yoluna giden bir örnek inşa etmesiyle, insanı ve ilgili toplumsallığı derin bataklıkla sürükleyen ahlaki bir yok oluşu simgelemesinin yanı sıra, ahlaki toplumsallık-siyaset ilişkisine dair de çok vahim bir fotoğraf sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de gençliğin siyasete olan mesafesinde de -yakın zaman içerisinde olan olayların da katlanan etkisiyle fakat daha temelde- siyasetin anlaşılma ve içeriklendirilme meselesi olduğu görülmektedir. Apolitizasyon demek olan bir biçimde siyasetten uzaklaşma durumu, kendisini ya bir kayıtsızlık ya da bazen bir tepkisel dışı vurum olarak ifade etmektedir. Bu her iki sebep de özellikle güncel siyasetin ahlaki ve normatif değerlerle olan ilişkisiyle ilgili bir durum olsa gerektir. Kayıtsızlık olarak ifade edilebilecek durumun kendisi bizatihi ahlaki bir toplumsallığın bir alt cüzünde kendisine bir anlam ve ifade alanı bulurken, tepkisel dışı vurum olgusu ise siyasal olana dair bir aidiyet yoksunluğu problemi olarak tezahür eden bir duruma işaret eder.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, normatiflik, pozitivism, ahlaki toplumsallık, araçsallık, apolitizasyon, gençlik.

Abstract: An understanding of the instrumental politics, purely value-free and based solely on power, interest and self-determination, is closely related to the positivist philosophical tradition of Western thought. Positivism, which acts from the claim of man and society as a whole is passive against scientific and value-free processes, has reduced man to an entity that can be objectified by ignoring the will and moral dimension. Yet another concept of politics that can emerge on the basis of normative, value-added perspectives such as good life, righteousness, honesty, and just society, has a side in this direction in philosophy, history and law. This approach, centered on the happiness and peace of man and society, finds its central position together with normative content and reflection of politics. The multi-purpose context, in which everything is instrumentalized, ultimately leads to the loss of principles and long-term and fundamental destruction of values. Real-politics is overcoming ideal politics and reveals a type of people whose memory is shallow, whose approach is pragmatic. This is a problematic situation in the sense of social philosophy. Gulenist Terror Organization by a bloody power struggle in Turkey recently, appears as the most immediate and clear example of this. Apart from symbolizing a moral disappearance that drifts human and his related sociality, a raving power/power ambition that sees all the entities do not serve its own idea and “political” focus as enemy, it also presents a grave photo about the relationship between moral sociality and politics. In this context, in the distance of the youth to politics in Turkey, it is seen as the more fundamental matter of understanding of politics together with the impact of events folding recently. The state of departure from politics in a way, which means apolitization, expresses itself as an indifference, or sometimes a reactionary expression. Both of these reasons should be related to the relation between current politics and moral and normative values. The situation which can be expressed as indifference finds itself a place in a lower part of a moral sociality, while reactionary expression refers to a situation which manifests itself as a problem of lack of belonging to the political one.

Keywords: Politics, normativity, positivism, moral sociality, instrumentalism, apolitization, youth.

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi. abdurrahmanbabacan@gmail.com

Kavramsal Zemin: Siyaset-Ahlak İlişkisi

Siyaseti; anlamını, mahiyetini ve bunun ahlakla ve kutsalla olan ilişkisini tanımlamak için öncelikle siyasetten ne anlaşıldığını, ne anlaşılması gerektiğini ve pratiklerin bunun ne kadarına ne şekilde tekabül ettiğini izah etmek gerekmektedir. Çünkü bu yapılmadığında getirilen sığ ve yetersiz tanımlama biçimleri, meselenin derinlikli şekilde ele alınabilmesini ve sonuç ufku üretilmesini engelleyen bir faktöre dönüşebilmektedir. Son dönem siyaset düşüncesini temelde etkileyen ve hatta belirleyen Batı düşünce merkezli siyaset içerikleri çoğunlukla siyaseti, araçsal olma, güç/çıkar elde etme ışığında ele alan bir anlayışa dayanmaktadır. Bunun Batı düşüncesi açısından etkin ve belirgin figürleri, Machiavelli, Hobbes, Locke ve hatta Weber gibi, bugün dünyanın çeşitli üniversitelerinde düşünce tarihi ve siyaset düşüncesi müfredatlarında çok belirgin şekilde dominasyonu olan ve buralarda yer edinmiş olan isimlerdir. Büyük oranda kendi zamanlarında hâkim olan siyasal rasyonelliğin, eserlerinde ve pratiklerinde yansıdığı bu isimler aynı zamanda siyasetin, ekonominin ve kültürün, insani, ahlaki ve normatif boyutuna dair bugün dahi Batı dünyasına içkin kimi paradigmatik meselelerin öncüleri olarak kodlanır. Ahlak ve siyaset arasındaki bağlantının kaybolduğu bir tür siyaset anlayışı aynı zamanda modern kapitalizmin insan, siyaset, kültür ve ekonomi anlayışına çok içkindir. Neoklasik iktisat öğretisindeki iktisat biliminin tanımından hareket eden bu anlam dünyasında siyaset de iktisadın bir türevi olarak, toplumdaki kaynakların nasıl, ne şekilde ve kimlere dağıtılacağı ile açıklanan bir olgu olarak izah edilir. Siyasetin güç kavramıyla bu “doğal” ilişkisinden yola çıkılarak geliştirilen bir siyaset anlayışı ise iş birliği, dayanışma gibi kavramların yerine rekabetin ve çıkarların belirgin ve dominant olduğu bir çerçeve sunar.

Bu bağlamda ahlaki ve insani kaygılardan arındırılmış yalnızca güç, iktidar, çıkar ve tahakküme endekslenmiş bir araçsal siyaset anlayışı bu yönüyle Batı düşüncesinin pozitivist felsefi geleneği ile de çok yakından ilintilidir. İnsanın ve bir bütün olarak toplumun, bilimsel ve değer-bağımsız süreçler karşısındaki edilgenliği savından hareket eden pozitivism, iradi ve ahlaki boyutu yok sayarak insanı nesneleştirilebilecek bir varlık konumuna indirmiştir.

Siyaseti “yükü” bir terim olarak negatif ve pejoratif anlamlarla anlayan bu anlayış, siyasete; sıkıntı, karmaşa, aldatma, yalan, hile, manipülasyona dair imgelerle birlikte bakar ve öyle değerlendirir. Zira “Samuel Johnson, 1775 gibi erken bir tarihte, siyaseti ‘dünyada yükselmenin aracından başka bir şey değil’ diyerek hor görünürken 19. yüzyıl Amerikan tarihçisi Henry Adams, onu; ‘nefretin sistematik organizasyonu’ olarak özetliyordu” (Heywood, 2007, s. 3). Siyasete dair pejoratif yar-

guların temelini izahta, siyaset ile devlet arasında birbirine çok entegre bir anlam sahası karşımıza çıkmaktadır. Siyasetin, siyasetçinin faaliyetleriyle değerlendirilir oluşu, kavramsal düzeyde siyasetin anlam sahasını da daraltmış, sığlaştırmış ve zarar vermiştir. Kimi siyasetçilerin ihtiras, çıkar ve hırs odaklı bazı faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, anti-siyaset gibi bir olgunun ortaya çıkmasının da zeminini oluşturmuştur. Böyle bir imajın kaynaklarından biri, *Hükümdar* (1531) adlı eserinde kimi zaman siyasetçiler tarafından ahlaksız kurnazlığın, manipülasyonun, aldatmanın hatta zalimliğin kullanımına dikkat çekerek, değerlerden arındırılmış ve sonuç-odaklı bir siyaset değerlendirmesi geliştiren Machiavelli'nin metinlerine kadar geriye götürülebilir. Batı'da ortaya çıkmış böylesi bir olumsuz siyaset algısı, özellikle insanların öz çıkarlarının peşinden koşan ve bunları maksimize etmeye odaklı *rasyonel* varlıklar oldukları şeklindeki Batılı görüşü yansıtır. Bu fikir, en net ve keskin ifadelerinden birini Lord Acton'un şu sözlerinde bulur: "İktidar yozlaşmaya meyillidir, mutlak iktidar ise mutlaka yozlaşır."

Eski siyaset anlayışına dair olduğu ileri sürülebilecek bu türden yaklaşımlar, siyaseti, negatif yönleriyle izah eden yaklaşımlardır. İnsanın siyaseti anlama biçimi ile sahip olunan felsefi ve kültürel müktesebat doğrudan ilişkili hususlardır. *İyi hayat, doğruluk, dürüstlük, adil toplum* gibi normatif, değer yüklü perspektifler temelinde ortaya çıkabilecek başka bir siyaset anlayışının, bu yönüyle felsefeye, tarihe ve hukuka da taalluk eden bir tarafı vardır. İnsanın ve toplumun mutluluğunu ve huzurunu merkeze alan bu yaklaşımda ise siyaset, merkezi konumunu yine bulur fakat bu kez olumlu ve normatif içeriği ve yansıma alanıyla birlikte. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren yerini değer-bağımsız, nötr bir ampirik bilimselcilige bırakarak, içeriği boşalan bu felsefi vurgu ve değer-merkezli siyaset anlayışının, ahlaki bir temeli ve elbette yaptırımı da olacaktır. Bu ise esasında insanlığın kadim düşünsel mirasının bir nevi canlanması ve tecdidi olarak da görülebilir ve görülmelidir. Özellikle Sokrates, Platon, Aristoteles, Konfüçyüs, Farabi, Maverdi, Nizamülmülk, Mevlana, İbn Haldun, Yunus Emre, Rousseau, Arendt gibi Doğu'dan ve Batı'dan birçok önemli ve önde gelen düşünürün temas ettikleri, insanın hiçbir koşulda araçsallaştırılmayacak siyasal ve ahlaki bir varlık olduğudur. Bu, bir fert için olduğu kadar aynı zamanda toplum için de bir yükümlülük ve sorumluluk anlamı taşımaktadır. Zira bu yaklaşım dâhilinde siyaset, toplumdaki tüm üyelerin, içinde mutlu, huzurlu ve adalet içerisinde yaşayabilecekleri ortak bir *iyi yaşam alanının* inşasına dair bir vecibeyi çağrıştıracak hatta gerektirecektir. Bu ise siyasetin toplumsallaşması ve siyasal topluma normatif bir değer yüklenmesiyle ilgili bir durumdur ki burada siyaset bu kez bir çatışma değil uzlaşma, ikna ve *kalplerin ihyası* meselesi olarak belirir. Fedakârlık, sabır, dürüstlük, diğerkâmlık, cömertlik, cesaret, vefa gibi insa-

na dair erdemli özelliklerin baskın olduğu bir ferdi ve toplumsal tahayyül dünyası filizlenmeye ve oluşmaya başlar. Yani meseleye nasıl ve nereden bakılacağı, resmin kendisini bütünüyle değiştirecek dinamik bir süreç inşa eder ve bu da özünde kaçınılmaz olarak *siyasal* olan insan fitratının, tasavvur dünyasının ve eylemlerinin ahlaki boyut ve derinlikle bütünleşmesiyle ilgili bir husustur.

Bu bakımdan siyasallık, siyasal olmak; bunun ahlaki, kutsal olan ile kuracağı ilişkinin mahiyeti gibi hususlar, siyaset-ahlak ilişkisi sorunsalının tartışılmasında ve anlaşılmasında, kavramsal çerçevedeki anlamların bazı somut olay ve yaklaşımlara taalluk eden ve kendisini orada yansıtan izah ve açıklamalarını ortaya koymayı gerektirmektedir.

Aristoteles ve Farabi gibi isimlerin, ahlakı, siyaset biliminin içinde ele almaları, ahlak-siyaset ilişkisinin aslında kaçınılmaz bir olgu oluşuyla ilgilidir (Aristotle, 1951; Aristoteles, 1990; Farabi, 1999). Bu noktada örneğin; nasıl ki meslek ahlakından (Durkheim, 1986), aile ahlakından, sosyal ahlaktan ve bireysel ahlaktan (Kınalızade Ali Efendi, 2007) söz ediliyorsa siyaset ahlakından da söz edilmelidir. Toplum içinde kişiler, gerek birbirlerine gerekse topluma karşı sorumlu oldukları kadar bunun bir siyasal ve sosyal bağlam içerisindeki ahlakiliğini de sağlamak durumundadırlar. Bu ise siyasallığın anlamını ahlak ile birlikte düşünmekten geçer, zira her insan aynı zamanda sosyal olduğu kadar doğası gereği siyasal bir varlıktır. Daha özelde ise siyasetin uygulanışına ruh veren unsur, siyasal davranış ahlakıdır. Hasılı her ne kadar siyasette ahlaki paradokslar sıkça vuku bulsa da bir toplumda siyasetin anlamı ve gayesi, iyi yaşamın gözetilerek tesis edilmesi olmalıdır. Yalnız buradaki temel tehlike, bir bütüncül kimlik meselesi olarak siyasetin ahlakının, onu bilfiil icra eden siyasetçinin ahlakıyla bir ve eş değer görülmesidir. Bunları birbirinden ayıran ince çizginin yadsınması, siyasal olmağın anlamı ve mahiyeti üzerine geliştirilecek indirgemeci ve sığ yaklaşımlara kapı açar. Bu anlamda özellikle belirtilmelidir ki siyasetçinin ahlakı konuşulurken aslında daha temel ve belirleyici olan siyasallığın ahlaki konuşulmuş olmuyor hatta buna ciddi manada zarar verebilecek birtakım ön yargılar geliştirilerek, gerçek manada normatif olacak olan boyut buharlaşıyor ve siyasetin ahlakına dair pesimist bir anlayış hâkim oluyor. Elbette ki -Bauman'ın da ifade ettiği gibi- “kamusal alanları işgal edenlerin ahlaki temizliğine gösterilen kamusal ilgide yanlış bir yan yoktur, tabii ki kamusal olarak kabul gören insanların, güvenilir olmaları ve bunu kanıtlamaları gerekir. Yanlış olan, siyasetçilerin ahlaki dürüstlüklerine bu kadar çok dikkat edilirken, yönettikleri evrenin ahlaki çürüyüşünün rahat rahat devam edebilmesidir” (Bauman, 1998, s. 296). Yani toplumsal bir mesele olarak daha geniş ve ontolojik kabullerle çerçevelenmesi

ve yaklaşılması gereken siyasal ahlakilik sorunu bu yolla manipüle edilmekle kalmıyor, siyasetçiye atfedilen herhangi bir zaaf üzerinden fertlerin ve bir bütün olarak toplumun kendilerini meşrulaştırmalarının da bir aracı hâline getiriliyor. Sanırız meseledeki temel ve ölümcül tehlike buradadır.

Gerek içinde yaşadığımız toplumun gerekse dünya toplumlarının büyük bir oranının, kendisini ahlaka temel teşkil etmesi bakımından refere ettiği manevi ve dinî değerlerin, ahlak ile kurulan ilişkide nereye oturtulduğu da tartışmanın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira maddi unsurların domine edildiği bir tasavvura göre manevi boyutun hâkim olduğu bir tasavvur, ahlakilik sorusunu, o kişi ve topluma daha temelde ve ontolojik kabullerde sorgulatacak bir anlam ifade etmektedir. Din, bu anlamda: “Sadece bireysel değil aynı zamanda sosyal bir olgudur. Daha geniş anlamda, hem kitabi (teorik-akidevi) hem davranışsal (pratik-ibadî) hem psikolojik hem sosyolojik hem sübjektif hem de objektif yönü itibarıyla bir bütün olarak kendini ortaya koymakta olan ve insanla bireysel düzlemde olduğu kadar toplumsal/kamusal düzlemde de etkileşime girerek taleplerde bulunan din” (Wach, 1995, ss. 43-61; Luckmann, 1972, ss. 40-49 akt. Okumuş, 2011), Aristo'nun ifadesiyle cemaatler cemaati olan (Aristoteles, 1990 akt. Okumuş, 2011) ve toplumsallığın üst çerçevesini inşa eden devleti de kapsamaktadır. Bu bağlamda bir davranış formu belirlemede ve buna dayalı bir pratikler bütünü ortaya koymada, doğrudan doğruya sosyal ve psikolojik bir yönü (Habermas, 1997) ihtiva etmesi bakımından dinin, insanlar için toplumsal ve kamusal ilişkilerde güven tesis etme işlevi de anlamını burada bulmaktadır.

Dinin bu boyutlarını özellikle vurgulamadaki amaç, insanın siyasal boyutlu bir varlık olduğu gerçeğiyle birlikte düşünülmesi gereken bir diğer durumda din-devlet ilişkisine ve özelde de dinin ruhunu verdiği ahlakiliğin, siyaset işleriyle etkileşimine dair bazı çıkarımlar yapmaktır. İnsan, Duverger'in (1998) de ifade ettiği gibi, siyasal boyutlu bir varlık ise eğer, toplum da bu anlamda siyasallıktan kendisini bağımsız ve uzak tutamaz. Din ise burada toplumsal realitenin inkâr edilemeyecek temel unsurlarından biri olduğu içindir ki toplumsal düzlemde din-siyaset ilişkisinin dinamik ve canlı ruhu, varlığı yadsınamayacak bir realitedir. Bu ruh ise kendisini, kişisel ve toplumsal düzlemde siyasal bir ahlakilik olarak açığa çıkarmalıdır. Bu bakımdan bu ruha daha geniş bir resimde özel olarak odaklanmak oldukça gerekli ve faydalı sonuç ufukları verir. Zira dünya ölçeğinde yaklaşık 150 yıldır süregelen fakat son dönemlerde dozu artarak oldukça çirkin, gayri ahlaki, gayri nizami ve gayri adil bir mahiyete ve forma bürünen hadiseler süreci, her şeyden evvel küresel çapta -ve tabii yerel çapta- bir ahlak farkındalığının lüzumunu gösteriyor. Zira hakikate değecek süreçlerin inşası, yapısal olarak evvela farkında olmayı gerektirmektedir.

Türkiye ve dünyanın yaşadığı yakın dönemdeki önemli kırılmaların bizlere gösterdiği ufukta, iktisadi ve siyasi olduğu kadar kültürel ve felsefi bir bunalımın izlerini görmek mümkündür. Ahlakın ve değerlerin temel alınmadığı, birbirinden kopuk ve parçacı bir modern süreçler analizi hem Batı hem Doğu toplumları açısından ne siyasi alanın ne de iktisadi ve sosyolojik alanın gerçek anlam sahasına oturabilmesine dolayısıyla da insanlığın faydasına, kadim düşünürlerin nihayetinde ulaşılması beklenen nokta olarak belirledikleri *iyi yaşam* tasavvuruna hizmet edecek bir işlev görmesine imkân tanıyacaktı. Ayrıca *kutsalın* kimliklere sirayet edici ve *siyasallık* kavramının içeriğini niteliksel başkalaşıma uğratacak dönüştürücü etkisinin minimize hatta ilga edilmesi bizatihi siyasal tasavvurların sığlaşmasına ve ontolojik ve bütüncül içeriğinden ziyade günübürlük ve kısa soluklu bir anlam havzası içerisinde anlaşılmasına sebep olmaktadır. Burada ise öncelikle karşımıza çıkan husus, temel gayenin, kaygının ve niyetin ne olduğudur. Bugünün sorunlarının bugünün pragmatik çözümleriyle savuşturulmasının son tahlilde meseleyi halledebileceğine olan inanç aynı zamanda sorunun doğru anlaşılmasının önünde duran en büyük engeldir. Yerine yapısal mahiyete dönük bir sorgulama ise varoluşsal kabullerden -ki en başta ahlakilik meselesi gelmektedir- hareket eden bir kaygıyı temsil ederken daha uzun soluklu ve zor bir çabayı gerektirmektedir. Niyet, kaygı ve amaç vurgusu burada anlam kazanmaktadır.

Siyaset-Ahlak İlişisine Dair Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği

Siyaset ile ahlak ilişkisinin boyutları ve kavramsal çerçevesine bakıldığında, Aristo'nun *karşılıklılık* ilkesi olarak tanımlandığı, siyasetin tarafları arasında var olan ahlaki yükümlülük gündeme gelmektedir. Bir yandan bireyler arası ilişkileri düzenleyen normlara atıf yapan bu husus bir diğer yandan devlet ile birey arasındaki norm ve kurallar bütününe, bir yandan ise devletler arası ilişkileri çerçeveleyen ilke ve prensiplere işaret etmektedir. Bu bağlamda siyasetin doğasında var olan yöneten-yönetilen ilişkisinin, eşitsizlik üretme anlamında, ahlakın doğasına aykırı olup olmadığı, siyasal ahlak tartışmasının ana felsefi odaklarından birisidir.

Siyasetin maddi güce ve kamu kaynaklarına sahiplik anlamında paylaşım sorunu yaratacak düzlemde bir *amaç* olarak telakki edilmeye başlanmasıyla birlikte siyaset ile ahlakın kesişme sıklığı da artmıştır. Zira siyaset, doğası gereği toplumdaki çıkarların oluşum ve bölüşüm dinamiklerinde başlıca rolü oynarken, birçok kişiyi temsil etmekten kaynaklı yetki inisiyatifinin kimin çıkarı için ve nasıl kullanılmakta olduğu sorgulanacaktır. Burada siyasetin *nasıl* olduğu kadar *niçin* yapıldığı sorusu önemli bir ahlak felsefesi tartışma konusudur.

Platon, Aristo, Farabi, İbn Rüşd gibi düşünürlerin Platoncu yaklaşım olarak kategorize edilebilecek siyasal ahlak anlayışları ile modern Batı politik ahlakının hâkim paradigmasına öncülük eden Machiavellici yaklaşım arasındaki gerilim hat-tında, bir üçüncü siyaset ahlakı biçimi olarak beliren demokratik yaklaşım, yeni bir formül sunmuş gibi görünmektedir. Siyasetin açık, şeffaf, temiz ve denetlenebilir olmasının, siyaset ile ahlak arasında çift taraflı bir kazanım mekanizmasına dönü-şeceğini savunan bu yeni yaklaşımda, siyasetin alanının genişlemesinin ön koşulu ahlaka bağlanmaktadır (Akıncı, 2013, s. 89; Dursun, 2005, s. 19). Bu kapsamda birçok kavram ve tanım da sorgulamaya açık hâle gelmiş olmalıdır. “Siyasal başarı” olarak ifadelendirilen hususun, siyasal iktidarın ele geçirilmesi ve elde tutulması ile doğru orantılı olarak anlaşılması ve bu “başarı” kapsamında siyasetin erdemli, dürüst ve iyi işleminin -yapısal olarak bağlam dışı görüldüğü için- dışlanması/yok sayılması, bu bakımdan siyasetin temel hedefi ve “niçin”i ile alakalı bir husustur. Siyasetin ana hedefi de işte bu yüzden teknik değil esasen felsefidir ki siyaset ile ahlakın varoluşsal kodlar itibarıyla kesişmesi de bu yüzden kaçınılmazdır. Bellah (2007), bu manada, siyaset ile ahlak arasında öze ilişkin mutlak bir ilişkinin varlığından söz etmektedir. Ahlakın ilahi/aşkın olan kaynağı dışında, normlar ve kural-lar bütününe kurumsal olarak içeren toplumsal ve bir de bireysel kaynakları (Ak-yüz, 2009, ss. 96-97) olduğunu da göz önünde bulundurursak siyaset kurumu ile ahlakın kaynaklarından olan birey ve toplum arasında da yapısal bir neden-sonuç ilişkisinin var olduğunu fark etmemiz mümkün olacaktır. Yani siyaset, bu anlamda, toplumsal yapının aynası olarak temayüz eden bir olgu olarak belirmektedir.

O hâlde siyasal ahlaka, onu bozması muhtemel etkenlere ve bunların bağlam dâhilindeki anlamına ilişkin ne söylenebilir?

Literatürde siyasal ahlak tartışmasını, özeld de Türkiye örneğindeki kurum-sal/yapısal hususları içeren çalışmalara bakıldığında ilk olarak açılması gereken başlık, siyasal ahlaka konu olan siyasal süreçlerin başat aktörlerinin kimler oldu-ğudur. Bellah (2007), Şenel (1993), Poyraz (2006), Bulut (2007) ve Dursun (2005) buna dair cevap ararken temelde yapılabilecek bir sınıflandırmada siyasal süreçlere etki eden belirleyici aktörler olarak siyasal partilerin, seçmenlerin, bürokrasinin ve çıkar/baskı gruplarının varlığından bahsetmek gerektiğini belirtmektedirler. Alkan (1993) ise çağdaş siyasetin ahlak sorunlarına etkiyen parametrelerin sınıflandırıl-masına ilişkin bakışı daha da genişleterek, siyasal partiler, bürokrasi, birey ve kitle, bilgi toplumu, siyasetin profesyonelleşmesi, idealizm-komisyunculuk ikilemi, kitle iletişim araçları, ulusçuluk, laiklik, evrensellik, eşitlik ve özgürlük, özel alan ve ka-musal alan ayrımını da içerecek şekilde çerçevlendirmektedir.

Tüm bu parametrelerin bir biçimde etki ettiği; siyasal karar alma süreçlerinde geçerli olan değer yargılarının, norm ve kuralların oluşturduğu bir sistem (Aktan, 1999, s. 22) olarak siyasal ahlak, terimsel anlamda, söz konusu siyasal faaliyetlere ait kamu gücünün, siyasal yönetim sürecinde menfaat gözetilerek yasalara aykırı biçimde kötüye kullanılma ihtimalini yapısal olarak bünyesinde barındırmaktadır. Siyasal yozlaşma olarak betimlenebilecek bütüncül sürecin teknik unsurları olarak ise karşımıza iki kategorik sınıflandırma çıkmaktadır: Cezai yaptırıma tabi olan yozlaşma türleri ve cezai yaptırıma tabi olmayan yozlaşma türleri. Rüşvet, zimmet, irtikâp, kara para aklama, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, içerden öğrenenlerin ticareti (insider trading) ilk kategoriye dâhil iken (Tarhan, 2006, ss. 9-15) rant kollama, lobicilik, oy ticareti, akraba kayırmacılığı (nepotizm), eş-dost kayırmacılığı (kronizm), siyasal kayırmacılık (patronaj) ise ikinci kategoriye dâhil edilmektedir (Eğri ve Sunar, 2010, s. 49).

Türkiye de bu sayılan unsurlara dair hemen her başlıktaki siyasal ahlaka içkin sorun ile karşı karşıya olagelmıştır. Akyüz (2009, s. 119), Türkiye’de siyasal yozlaşmaya yol açan üç temel sosyo-ekonomik nedeni sınıflandırırken, hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme ve hızlı iktisadi gelişme olgularını öne çıkarmakta, Turan (1993, s. 377) da benzer bir perspektiften Türkiye’de siyasal yozlaşma sürecinin sosyo-ekonomik zemindeki tarihsel serüvenine benzer noktalardan temas etmektedir. Aktan (1992, ss. 57-58) ise daha detaylı bir analitik çözümlmeye giriştiği ve Türkiye’nin 1980-1990 deneyimi bağlamında *siyasal yozlaşma ve kleptokrasi* olgusunu analiz ettiği çalışmasında bu sorunun temel niteliklerini şu şekilde betimlemektedir: i) Siyasal süreçte karar alma mekanizması dâhilinde ortaya çıkması, ii) siyasal süreçte yer alan aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde görülmesi, iii) karar verme yetkisine sahip olanların, bu yetkilerini yasa ve normalara uygun olarak kullanmamaları, iv) genellikle gizli işlemesi, v) zaman içerisinde toplumun her yerine sirayet edebilme potansiyeli, vi) demokratik kurumların zaman içerisinde işlerliğini kaybetmeye başlaması, vii) kleptokrasinin, siyasal yozlaşmanın yapısal sonuçlarından biri olması, viii) sosyo-ekonomik yapıdaki değişimin söz konusu sorunu tetikleme olasılığı.

Siyasal yozlaşma ile kleptokrasi arasında yapısal bir nedensellik ilişkisi ortaya koyan Aktan’ın söz konusu bu yaklaşımını, siyasal yozlaşma ile siyasetin finansmanı arasında kurduğu korelasyonu siyasal aktörler üzerinden izah ettiği çalışmasında Dağdelen’de (2013, ss. 297-298) de görmek mümkündür.

Burada potansiyel yapısal çözümlerin tetiklediği yozlaşma olgusunu tartışırken aynı zamanda bunun toplumsal karşılığını da aynı derecede sorgulamak gerek-

mektedir. Zira siyasal ahlak, ahlakın yukarıda zikredilen üç temel kaynağından ikisi olan birey ve toplumdan bağımsız, kendi özel ikliminde türeyen ve yeşeren bir olgu değildir, böyle anlaşılmalıdır. O hâlde bu sayılan sorun parametrelerinin zemin tutabilmesinde sorumluluk mercii olarak nereye bakılacaktır? Belki de meselenin temel ekseni burada düğümlenmektedir. Kentleşme, sosyolojik dönüşüm, iletişim devrimi, bilgi toplumu, sivil hareketlenmelerdeki aktif artış gibi unsurlar dolayısıyla siyasetçilerin katılımcılık, şeffaflık, dürüstlük ve hesap verebilirlik gibi ilke ve normlara karşı daha duyarlı olmaları, siyasal sonuçlara karşılık gelen bir vakaya işaret ederken, asıl zeminin sivil toplumda yani toplumsal doku ve kılcallarda olduğunu belirtmek gerekir. Bir denetim, gözetim ve inşa kurumu olarak sivil toplum, bu anlamda, Türkiye'de siyasal ahlak meselesinin ve oradan türeyecek çeşitli hususiyetlerin (insan hakları, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü) ne şekilde anlaşılıp pratize edileceğinin şekillenmesinde de başat aktördür. Türkiye bu yönüyle 1960 darbesinden bu yana hemen tüm toplumsal ve siyasal süreçlerde bunun ciddi sıkıntılarını yaşamış bir tecrübi birikim ihtiva etmektedir (Bayhan, 2002, s. 8).

Bununla birlikte bir yandan sivil toplumun siyasal ahlaka içkin rolünü tartışmaya açarken, eş güdümlü olarak sivil toplumun anlaşılma içeriğini ve mecrasını da açığa kavuşturmak, billurlaştırmak gerekir. Bu bağlamda Göle'nin (2000, ss. 80-81) tarifini yaptığı ve bu yönüyle siyasal ahlaka doğrudan pozitif katkı sunabilecek bir perspektif sunması bakımından sivil topluma, kimlik politikalarından etkileşim politikalarına geçiş perspektifi üzerinden bakmakla mümkün olabilecek bir dönüşüm öznesi olarak yaklaşmak, demokratikleşmenin de insan hak ve hukukunun da hukuk nosyonunun da gelişiyeceği, ayrımcılığın, kötü muamelenin ve her türden suistimalin ise ilga edileceği bir zemine/vasata ulaşmak anlamına gelecektir. Giddens'in (2000, ss. 92-93) etkileşimin üç temel aktörü olarak işaret ettiği, hükümet-ekonomi-sivil toplum dengesi, ona göre söz konusu demokratikleşme standardının oluşması ve kurumsallaşmasını da otomatik olarak sağlayacaktır. Sivil toplumun işlevi ise en temel ve reel anlamıyla, insanı değiştirmek, insanın ahlaki doğasına içkin zihniyet dünyasını eğitmek ve onu ontolojik kodlarının gerektirdiği ahlaki çerçeveye yerleştirmektir. Söz konusu bu ahlaki çerçeve ile olabilecek her uyumsuzluk hâli ise bazen nepotizm bazen patronaj bazen kronizm bazen rüşvet bazen irtikâp olarak tezahürlerini farklı bağlamlarda farklı biçimlerde açığa çıkarmaktadır. Bu hususiyetlerin tümü ise toplumsal bilince ve ahlaki duyarlılığa göre şekillenen ve ona göre yol bulan davranış kalıpları olarak siyasal ahlaka yerleşmektedir.

Siyasal süreçlerin kurumsal aktörlerinin (özellikle bürokrasi) de zemin açtığı bu total ahlaki aşınma durumu, birbirini karşılıklı besleyen bir yeni siyasal ahlak

biçimini doğurmaktadır. Nitekim TESEV'in, Türkiye'de kamudan hizmet alımı ile ahlak arasındaki ilişkiye dair 2001 ve 2003 yılında yapmış olduğu iki ayrı araştırmada (Adaman, Çarkoğlu ve Şenatalar, 2001, s. 133; 2003 akt. Eğri ve Sunar, 2010, ss. 47-48), toplumun kamu hizmet alımı süreçlerinde, ilgili kurumun kapasite yetersizliği ve sorunları yüzünden yapılan kural dışı ödemelere "rüşvet" olarak bakmadığı sadece bir şeyi, hakkı olmadığı hâlde elde etmek üzere yapılan kural dışı ödemeleri "rüşvet" kategorisinde gördüğü sonucu da göstermektedir ki siyasal ahlakın sınırları, siyasal süreçlerin yukarıda belirtilen başat aktörlerinin ortaklaşa dâhil olduğu bir zeminde, hayli gevşemiştir.

Bu ise söz konusu durumları engellemeye dönük asıl meselenin toplumsal ahlak normu inşası ile alakalı olduğunu ve bu bağlamda yürürlüğe konan yasa ve ihdas edilen kuralların bu asli meselenin ancak bir tamamlayıcı cüzü olarak işlev ifa edebileceği gerçeğine işaret etmektedir. Yani siyaset yukarıda da ifade edildiği gibi bu yüzden hedefleri itibarıyla teknik değil felsefi bir olgudur ve ahlak ile olan kaçınılmaz kesişmesi de bundan ileri gelmektedir.

Türkiye'de Yakın Geçmişteki Siyasi Olayların Ahlaki Toplumsallık Boyutu

Küresel ve lokal sıkışmaların, memnuniyetsizliklerin ve bunalımlı vakaların patlama işaretlerinin alındığı bir yeni dünya fotoğrafı, söz konusu paradigma meselesine refere edilerek anlaşılabilir bir soruna işaret etmektedir. Yakın siyasi geçmişinde farklı pozisyonlanmalar üzerinden bir hafıza üreten ve bu hafızanın üzerinden çeşitli sorunları birbirini tekrarlayan biçimde sürekli yeniden üreten bir örnek olarak Türkiye de bu paradigmatik sorun ile yüzleşmek durumundadır. Araçsal bir aklın ve ahlak anlayışının nihayetinde toplumsal ve siyasal bağlamı getireceği nokta, ilkelere kaybı ve değerler dünyasının tasavvur düzleminde yerle bir edilmesi şeklinde vücut bulmaktadır. Pragmatik tonu yüksek, güncel odaklı, sonuç-endeçli bir yüzeysellikten, derinlikli bir toplum felsefesi ve ahlaki toplumsallığın çıkması da hâliyle pek mümkün olamayacaktır.

Türkiye bu bağlamda, yakın geçmişinde siyaset-ahlak arasındaki derin felsefi ve pratik boşluğun/kırılmanın göstergelerinin içerildiği önemli hadiseler sahne olmuş bir ülkedir. Ergenekon, Balyoz, KCK davaları¹ seyrinde, devlet içindeki yapılan-

1 Burada verilen örneklerin, davalara konu olan suçlamaların esasından ve aktörlerinden bağımsız, sadece davaların işleniş biçimi ve sonrasındaki kamuoyu yansımalarına dair ol-

malara dikkat çekmeleri sonucu hedef hâline gelen Nedim Şener, Ahmet Şık, Hanefi Avcı² vakalarında, Deniz Baykal'a yapılan siyasal şantaj olayında, Hrant Dink cinayeti sonrası gösterilen ana akım hukuki ve toplumsal reaksiyonun mahiyetinde, Uludere-Roboski'de bombalanan sivil insanların ardından toparlanamayan ortak ahlaki reflekslerde, AK Parti'nin kapatılma davası etrafında oluşan ideolojik pozisyonlanmaların siyasal meşruiyeti bloke eden körlüğünde, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi döneminde ortaya çıkan derin öfke birikiminde, 28 Şubat dönemi uygulamaları boyunca yaşananlara dair toplumsal blokta mevzilenen kimi ideolojik pozisyonlanmalarda,³ 1999'un henüz ilk aylarındaki, üç ay arayla yaşanan Ahmet Kaya ve Merve Kavakçı olaylarında yaşatılan toplumsal linç histerisinde, Kürt sorununun rezervsiz, ön yargısız şekilde bir türlü ahlaki ve insani temellerde değerlendirilme imkânı bulamamasında ve belki daha önemlisi, neden bulamadığının hiç sorgulanmamasında,⁴ özellikle 12 Eylül sonrası Diyarbakır Cezaevi süreci ile başlayıp 90'lı yılları domine eden bir realite olarak faili meçhuller ve Güneydoğu'daki JİTEM varlığının kanlı sonuçları süregiderken sergilenen genel toplumsal kayıtsızlıkta, 1993 Temmuzu'nda üç gün arayla Madımak ve Başbağlar'da yaşananlara dair farkındalık eksikliğinde ve nihayet hâlen bugün daha yaşanagelen kimi münferit durumlara dair verilmeyen toplumsal/siyasi reflekslerde oldukça çok ortak paydanın varlığını görmemiz mümkündür.

Bağlantısız gibi duran farklı ideolojik, etnik, mezhebi kesimlere dair ciddi mağduriyetlerle neticelenen bu hadiseler dizisi, esasında siyasi olmaktan önce, ilkin toplumsal yönü ihtiva ve işaret eden olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde ahlakın ve adaletin araçsallaştırılarak, bir siyasal, etnik, mezhebi, dinî ya da ideolojik grubun diğerini yok sayıp, aleyhine bir pozisyonlanma ile hukuk ve vicdan sınırlarını ve insani değerleri ilga etmesinin örnekleri olarak okunabilecek bu akıştaki silsile, meselenin sorun menbanının *siyasal* olanın içeriklendirilme ve anlaşılma düzeyinde olduğunu bizlere göstermektedir. Bu bağlamda meseleyi güncel politik anajman temelinde okumaya kalkışmak, sorunu üreten dinamiğin kendisini çözüm

duğunu belirtmemiz gerekiyor. Zira esasa ve bu esasa ilgili aktörlere ilişkin boyut, ayrı bir tartışma alanıdır.

- 2 Yine aktörlerin kimliklerinin ötesinde, yıllar sonra ortaya vahim şekilde çıkacak büyük bir tehlikeli duruma işaret etmenin, o dönem karşılaştığı genel toplumsal refleksin ne olduğuna ilişkin bir durum analizi, hatırlatma.
- 3 Konu hakkındaki etraflı tartışmalar için bk. *Binyılın Sonu: 28 Şubat* (Babacan, 2012).
- 4 Tarihsel ve felsefi zeminde konunun işlenişi için bk. *The Cultural and Historical Foundations of Turkish Citizenship* ve *Articulating Citizenship* (Kahraman, 2005) and *Identity: the Kurdish Question in Turkey* (Keyman and İçduygu, 2005) (Ed.)

perspektifi olarak görmek şeklinde tezahür edecek metodolojik bir yanlışa düşmek demek olacaktır. Buna temelde anlamını verecek olan ise toplumsal iradenin, siyasal olanın anlamlandırılmasında ahlak eksenli bir zeminin işletilip işletilmeyeceğine dair vereceği karardır. Ya da başka bir ifadeyle, meselenin kırılma noktasını belirleyecek olan, yaklaşımın temeline ideolojik angajmanlarla örülü pragmatik bir siyasal ufku koyup koymama noktasındaki tercihte yansımaları bulacak olan yüzeysellik veya derinlik perspektifidir.

Yapısal olarak bütünlüklü olması beklenen ahlakilik, yukarıdaki sorundan mülahem, parçalanırken aynı zamanda ardında parçalanmış şahsiyetli, parçacı kimlikli insanlar yığını bırakmaktadır. Bu ise bugün post-endüstriyel toplum bağlamının en ikircikli ve çözülemez sorunu olarak görülen kimlik sorununun neden bu hâle gelmiş olduğunun analizinin bu boyutunu da bize sunmaktadır. Zira kimlik, yapısı gereği bütüncül bir içerim olarak *siyasallık* ile ilişkili doğar, bunun anlaşılma düzeyi ve perspektifine göre serpilir ve kendisine burada bir zemin bulur. Oysa güncel, pragmatik ve sığ politik angajmanlar ile yapısının parçalanması, kimliklerden müteşekkil toplumsal yapıyı da sarsacak, bugünkü bunalım toplumlarının ortaya çıkması kaçınılmazlaşacaktır. Buna rengini verecek temel parametre ise siyasal olan ile ahlaki olan arasında kurulacak bağlantıdır.

Bu çerçevede, siyasal içerik ile ahlakilik bağlantısına dair ele aldığımız konunun bir vaka analizine de dönüşebilecek bir hadise olarak, ilkin 7 Şubat 2012’de MİT Müsteşarı’nın savcı talimatıyla sorgulanması girişimiyle başlayıp, 17/25 Aralık 2013’te devlet içerisindeki yapılarını harekete geçirmek suretiyle gayrimeşru bir siyasal hamleye girişme ve en nihayetinde de 15 Temmuz 2016’da TSK içerisindeki Güleni kadroların sürüklediği bir cunta eliyle gerçekleşen darbe girişimi neticesinde çok sayıda insanın ölümü ve yaralanmasıyla neticelenen sürece kadar giden total sürece, bir “cemaat”⁵in siyasal ihtirasları ve araçsal ahlakı üzerinden değinmekte fayda vardır. Kendisini Müslüman cemaat kavramsallaştırmasına refere eden bu yapı, siyasallık-ahlakilik çizgisindeki kopmaz bağlantıyı bizatihi hem ahlakın hem de siyasallığın kendisini araçsallaştırarak anlama ve pratize etme yoluna giden bir örnek inşa etmiştir. Gülen’in, içinde gömülü bir örgütsel dilin hâkim olduğu İslami

5 Tarihsel olarak, söz konusu yapılanmanın kendi toplumsallığını bu kavramsallaştırma üzerinden meşrulaştıran bir yakıştırma/tanımlama oluşturması dolayısıyla “cemaat” kavramını kullandık. Oysa makalenin temel çerçevesinde anlattığımız, tam da hastalıklı ahlaki meşruiyet zemini dolayısıyla söz konusu yapılanmanın, -yapısal olarak- cemaat kavramsallaştırmasıyla ilişkili olamayacağıdır.

terminolojiyle bezenmiş sohbetlerinde kullandığı siyasal ton, müntesipleri açısından birer ‘ilahi’ buyruk olarak anlaşılıp doğrudan siyasal angajmanlara yansıyan pratiklere rahatlıkla dönüşebilmektedir. Bu araçsal siyasallığın içeriğini ise yapısal olarak birarada bulunamayacak iki zıt olguyu; din ile seküler normları aynı anda içerebilen bir araçsal ahlak anlayışına tahvil eden bir zihin tipi doldurmaktadır. Müslüman cemaat olma misyonu ile kutsiyet atfettiği kendi ajandası temelli misyonunun “gerekler”i arasındaki derin uçurum nihayetinde çıkarlar adına ilkelerin ilgasına dönüşecek bir neden-sonuç ilişkisi olarak karşımıza çıkar. Bu da söz konusu yapı açısından uzun vadeli, derin ve köklü bir ahlak bunalımı doğururken, ironik biçimde eş zamanlı olarak bunun çok da farkında olmayan, hatta bunu çok da mesele etmeyen çok kişilikli, çok yüzlü ve çok parçacı bir kimlikler topluluğu üretir.

Bu konuya dair bahsi gereken bir nokta da meşruiyet-ahlak ilişkisidir. Dinin, çoğu zaman ahlaktan yoksun bir meşrulaştırma çabasında araçsallaştırıldığını görmek, sıkça karşılaşılan bir durum hâlini almıştır. Bazen bazı durumlarda, herhangi bir faaliyet, girişim veya icraatın, oluşturulmuş olan mevcut hukuk kuralları ve normları çerçevesinde “yasal” olarak kabul görmesi, onun ahlaki açıdan da meşruiyete sahip olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira yasal normlar çerçevesinde meşru/yasal addedilen bir hususun ahlaken iyi demek olmadığının kabulü, meşruiyete esas ve asli zeminini veren şeyin de aslen ahlakilik olduğunu beyan etmektir. İdeal olanın, hukukla ahlakın örtüşmesi olduğu hâlde bu sosyal ve toplumsal düzlemde her zaman böyle olmayabilmektedir. O hâlde temel referans noktası olarak başvurulması gereken çerçeve, ahlak çerçevesidir. Ahlakta öncelikle önemli olan husus ise davranışın arkasındaki gerçek niyetin ne olduğudur. Draz’ın ifadesiyle bu bağlamda, “meşruluk fiilinin maddesi ve kuru metni ile iktifa ettiği hâlde ahlaklılık şaşmaz bir şekilde ruhu gerektirir” (Draz, 1993, s. 26 akt. Okumuş, 2011). Bu noktada siyasal olmanın kendisinin aslında ahlaki bir mesele (Sarıbay, 1998) olduğunu ve araçsal aklın bu ahlakilik normunu ortadan kaldıran en temel, en belirleyici parametre olduğunu belirtmek gerekir.

Söz konusu yapının sıkça andığı isim olan Bediüzzaman, bu konuyu bir istiazeyle siyasete hamletmiştir. Ona göre; “özellikle ve öncelikle siyaseti tarafgirlik olarak almak, kurtuluşu siyaset ile eş anlamlı görmek, güç/iktidar odağına yoğunlaşarak ahlakı yok etmek, “hak” yerine “taraf”ı öncelemek, “merhamet” yerine “intikam”ı ikame etmek”, bu konuda düşülebilecek temel ilkesel hatalardır” (Said Nursi, 2006, s. 264).

Zira bilinmelidir ki “her türden iktidar oyunu, doğası gereği, ‘öz’ün bulanmasına ve yozlaşmasına sebep olur. Özün yozlaşması ise kısa vadeli değil uzun vadeli

derin bir ahlaki tahribat yaratır ki bu tahribatın yansıma alanı ise öncelikle o gruba/cemaate/hizbe mensup insanlar, ardından daha geniş Müslüman topluluklar ve bizatihi ahlaki toplumsallığın kendisidir. Kendi fikir ve ‘siyasal’ odağına hizmet etmeyen, buna katılmayan her kişi veya grubu/hizbi karşısına alıp bu doğrultuda hiçbir ahlaki sınır tanımayacak kadar gözü dönmüş bir iktidar/güç hırslı tam da Bediüzzaman’ın sığınma sebebi olarak gördüğü ve insanı derin bataklığa sürükleyen ahlaki bir yok oluşturu” (Babacan, 2014, s. 46). O, bu konuda önceliği “iyi ahlak”a vermekte, iyi ahlakın ise ancak niyetlerde ve amellerde *sıdkın* korunmasıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir.

“Sıdk, İslamiyet’in üssül-esasıdır ve ulvî seciyelerinin rabitasıdır ve hissiyat-ı ulviyesinin mizacıdır.” (Said Nursi, 2006, s. 265).

İktidar hedefi, kendiliğinden var olan cazibesi dolayısıyla siyasal içeriğinin tamamına hükmedebilecek pozisyona rahatça kavuşabilmektedir. Oysa siyasallığın kutsal ile ilişkisi doktriner, normatif ve vaz edici bir karakterde kendisini gösterir dolayısıyla da güncel ideolojik tarafgirliklerin sığ anlam dünyasını ve buradan türeyen pratik formları onaylamaz. Bu bakımdan insanların yaşam pratiklerinde, dindar olup olmamalarının ötesinde siyasal tasavvurlarının konumlandığı mecra, onların bireysel ve sosyal pozisyonlarını belirleyen asıl mecradır. Salt bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir vakadan bahsedildiği içindir ki toplum bu çerçevede sadece izleyen, edilgen bir aktör olarak sorumluluktan arı değildir. Bilakis sorunu kendi bünyesindeki kılcal dokularda yaşayan ve yaşatan bir organizma olarak, kendisinde aynasını bulan bir ahlakilik sorununun bizatihi doğrudan faili, doğrudan muhatabıdır.

Bu bakımdan burada sorundaki dâhili faktörleri dışlayarak, salt bir parti, kurum, grup, cemaat veya hizb adına siyaset icra edicilerin kendi sorunlarına olayı hamletmek ve o şekilde değerlendirmek, varılmak istenen her türlü sonuç ufkunu yetersiz ve sığ kalmaya mahkûm bırakır. Siyaset denilen olgunun, her insanın kendi mikro yaşantısında, niyet ve tahayyül dünyasında, tasavvurunda ve nihayet bunların şekillendirdiği eylem ve faaliyetlerinde içsel olarak var olduğunu kabul ederek, bir siyasal ahlaki çabanın buradan başlatılması zaruridir. Her siyasal bağlamı, makro ve çoğu zaman da güncel, pragmatik siyaset alanına çekerek aslında oradan bir iç-meşrulaştırım çabası geliştirmek de fazlasıyla gayri ahlaki bir konumda oturmaktır. Buradan yola çıkılacak her türlü siyasal konumlanma, bu bakımdan kişiyi ve dolayısıyla da toplumu, ahlaki bir pozisyona ulaştırmaz. Bilakis sonucu apolitizasyon demek olan, en başta insanı kendisine, hayal gücüne, ilke ve değerlerine, vicdanına, kalbine, zihnine ve ufkuna; sonrasında ise dünyaya, yaşanan sorunlara,

meselelere, zulüm ve haksızlıklara, adaletsiz işleyişe bigâne bırakan ve bu yönüyle de en başta kendisine yabancılaştıran bir süreci insanın kendi elleriyle hazırlaması gibi varoluşsal bir tehlike ve tehdit ile yüz yüze kalınır.

İşte belki de tam bu noktada, ahlakı nötralize eden ve yok sayan araçsal ve realist siyaset anlayışının, kendi ürettiği sorunları çözmekte düştüğü acziyet ve yetersizliğin farkına varılarak, siyasetin her alanda toplumsallaşması, özellikle de gençliğin yeni bir siyaset paradigmasını ilke, değer, ahlak, adalet, insanilik kavramları etrafında düşünebilmesi zaruridir. Sivil siyasette olduğu kadar yerel siyaset kanallarının ve daha genel ölçekteki siyasal bağlam ve zeminlerin, bu yeni siyaset paradigmasıyla düşünülmesi ve aktif bir sürecin içine girilmesi, bu yönüyle hem hayati hem de mümkündür. Yeni siyasetin kurumsallaşmasına hizmet edecek bu girişim ve aktiviteler bütünü, yeni genç kuşağın önündeki en büyük ahlaki, ilkesel ve normatif sınav olacaktır. Zira çıkar ve güç odaklı siyasetin, ahlaki ilkeleri, normları, kimlikleri, değerleri ve insanı göz ardı eden boyutunun sürdürülemez oluşu, bugün içinden geçilen dönemlerde farklı coğrafyalardaki dinamiklerde açık ve belirgin şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyaset de bu yüzden yepyeni bir ontolojik kabul ve ruhla ele alınmalıdır.

Gençlik Nerede Duruyor?

Bugün dünyanın, yeni bir dönüm noktası eşiğinde ciddi devinimlere sahne olması, ahlaki toplumsallığa dair söz konusu hususiyetler ışığında, siyasetin yeni bir değerler zemininde insanların mutluluğuna, iyi yaşamına dönük bir perspektifle ele alınması gerektiğini net biçimde ortaya koymaktadır. Bu ise bu gelecek siyaset perspektifini inşa edecek gençliğin, siyaseti daha farklı, normatif ve değer-merkezli ancak kati surette aktif bir bakış açısıyla ele almasından geçmektedir.

Siyasal katılım ve gençlik ilişkisine dair yapılan saha çalışmaları da göstermektedir ki gençliğin, siyasete yabancılaşmasının ve bürokrasi ve devlete olan güvensizliğinin -diğer faktörlerle birlikte- en başat parametrelerinden birisi, siyasal ahlaka ilişkin sahip olunan değer yargısıdır (Bayhan, 1997; Yılmaz ve Oy, 2014; Özyurt, 2010; Özer, 2011; Gökçe, Özdemirci ve Ceylan, 2017; Teke, 2016; Boyraz, 2010; Pleyers, 2014).

Gençliğin gerek dar anlamıyla güncel siyasete gerekse daha geniş manada hayatın ve kendilerinin de içerisinde bir şekilde anlam kazandığı siyaset kavramına olan bakış açısı, bu bakımdan hayati önem taşıyan bir husustur. Bu çerçevede, 2013 Mayıs'ında, siyasal, ekonomik, kültürel, etnik, mezhebi ve dinî kimlik altyapılarına

göre farklı parametrelerin etkilediği gençliğin siyasete bakış ve katılımını analiz etmeye dönük olarak, 18-24 yaş aralığındaki 2.508 gençle, 36 ilin 114 ilçesine bağlı 203 mahalle ve köyünde yapılan oldukça geniş kapsamlı bir saha araştırması -ki yakın zamanda yapılmış en kapsamlı çalışmadır- gençliğin bu her iki yönüyle de siyasete dair aktivitelerinin ve bakış açılarının genel bir resmini sunması bakımından vurguya değer sonuçlar içermektedir. Gençlerin siyasal katılım biçimlerinden hangisine ne oranda yaklaştıklarına ilişkin bulgular, siyasal aktiviteye dair gençliğin bakış açısının -hata paylarıyla birlikte- genel bir resmini sunmaktadır. Buna göre:

- Bir sonraki seçimlerde herhangi bir siyasi partiye oy verme kararı verenler: %58,1
- Van depremi sonrasındaki sosyal/insani kampanyalardan birine destek verenler: %48,3
- Hayatında en az bir kez TV'deki bağış kampanyalarına cep mesajıyla katılanlar: %28,2
- Herhangi bir siyasi partinin bir faaliyetinde aktif olarak bulunmuş olanlar: %12
- Son üç ayda herhangi bir yürüyüş ya da gösteriye katılanlar: %10,7
- Son üç ayda herhangi bir sorun hakkında bir devlet kurumuna şikâyetinde bulunmuş olanlar: %9,7 (Türkiye'de Gençler ve Siyasal Katılım, 2014).

Yine Aralık 2016'da Türkiye genelinde kentsel gençlik nüfusunu temsil eden 16 ilde 1.209 gençle birebir yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıkan bir başka tablo da gençlerin siyasal-kamusal hayat ile olan ilişkisine dair ciddi veriler sunmaktadır. Daha çok, gençlerin yaşam memnuniyetini ve güncel aktiflik düzeyini ölçer tarzda hazırlanan sorularla cevabı aranan temel husus, gençliğin var olan durum ile olduğu kadar gelecekle alakalı perspektiflerinin de ne olduğudur. Buna göre ücret almadan gönüllü bir projede veya bir STK'da görev alınıp alınmadığına verilen "evet" cevabı ancak %5'te kalmıştır ki bu oran, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.⁶ Burada bir parantez açarak diğer saha çalışmasıyla bütünleştirildiğinde ortaya yeni bir parametre olarak, spesifik-somut bazı vakalar karşısında (örneğin Van depremi) gençler arasında sivil katılımın/gönüllülüğün arttığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bununla birlikte söz konusu çalışma, gençlerin en fazla

6 Dünya Değerler Araştırması 2010-2014 dönemi verileri, Türkiye'de 18-30 yaş dilimindeki gençlerin ancak %5'inin herhangi bir sivil toplum faaliyetinde bulunmuş olduklarını göstermektedir ki bu oranla Türkiye, 60 ülke içinde 59. sıradadır (World Values Survey Online Data Analysis: 2010-2014).

gerçekleştirdikleri katılım etkinliğinin, %78 ile seçimlerde oy kullanmak olduğunu göstermektedir. Yani bir anlamda gençler siyasi faaliyeti, periyodik seçimlerde oy kullanmak olarak değerlendirmektedirler. Zira aynı bağlamda, herhangi bir barışçıl gösteriye katılım oranının %12,2; bir toplu imza kampanyasına katılım oranının %9; online bir siyasi/sivil etkinliğe katılımın %8,2; bir siyasi parti faaliyetine katılımın %3,9; Gençlik Meclisi toplantılarına katılım oranının da %2,6 olarak ölçülmesi (Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali, 2017), gençliğin siyasetin daha çok hangi tarafında yer aldığı gösteren niceliksel bir manzara sunması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, oy verme dışında rakamların genelde az olduğu net biçimde göze çarpan bir durumdur. Bunun elbette ki bazı dinamikleri ve nedenleri mevcuttur. Apolitizasyon demek olan, bir biçimde siyasetten uzaklaşma durumu, kendisini ya bir kayıtsızlık ya da bazen bir tepkisel dışa vurum olarak ifade edebilmektedir. Bu her iki sebep de mevcut yürüyen güncel siyasetin ahlaki ve normatif değerlerle olan ilişkisiyle ilgili bir durum olsa gerektir. Kayıtsızlık olarak ifade edilebilecek durumun kendisi, bizatihi ahlaki bir toplumsallığın bir alt cüzünde kendisine bir anlam ve ifade alanı bulurken, tepkisel dışa vurum olgusu ise siyasal olana dair bir aidiyet yoksunluğu problemi olarak tezahür eden bir duruma işaret eder. Bu ait olamama hâli ve tepki duyma sorunu da yine içerik ve üsluptaki ahlakilik sorununun tetikle-diği ve ortaya çıkardığı bir yansımadır.

Gençliğin çoğunluğunun siyasi katılımı ilişkisinin zayıf olmasına yönelik açıklamalardan ikinci büyük başlık ise sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etmenler çerçevesinde, eşitsizlik anlamında var olan dengesizlik ve algı ile bakış açılarında kendisini açığa çıkaran negatif ve ayrımcı yaklaşımlardır. Siyasal, ekonomik, hukuki ve sosyal sistemin var olan ayrımcı ve eşitsizlik üreten boyutları tamamıyla elimine edilmeden, siyasal katılımın gerçek manasıyla ve toplumun tüm unsurlarını ihata edecek şekilde simetrik ve adilane dağılımla gerçekleşeceğini düşünmek yanlış olur. Sosyo-ekonomik dezavantajların, siyasal katılım noktasındaki özgürlüğün önünde reel bir engel olarak durduğu, yüksek düzeyli gelir grubu ile düşük düzeyli gelir grubu arasındaki siyasal katılım farkının, yüksek düzeyli grup lehine açık ve bariz olduğu gerçeğinde kendisini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, üniversite eğitimi dışında kalan gençlere yeterli kamusal desteğin sunulamaması, bu sorunun alt unsurlarından birisidir. Ayrıca siyasi partiler ve STK'ların, sosyo-ekonomik anlamda dezavantajlı gençlere bünyelerinde yer açmak için ek bir politika üretmemeleri de meselenin ayrı bir unsurudur.

Sosyal içerme (Edwards, 2008, s. 17) kavramı ile izah edilen; yoksulluk, eğitim, din, dil, ırk vb. unsurlar nedeniyle katılım sağlamakta güçlük çeken insanların toplumsal yaşamda yer almalarının sağlanması hususu, bireysel, yapısal ve kültürel

(The International Planned Parenthood Federation, 2004, ss. 13-15) olmak üzere birbirine geçişgen bazı faktörlerin bileşimiyle izah edilmektedir. Bireysel düzeyde farkındalık ve bilgi sürecinin, siyasal katılımı teşvik edecek şekilde yeniden düzenlenmesi, -devlet ve STK'lar başta olmak üzere- kurumların organizasyonel ve karar alma süreçlerini gençleri de kapsayacak şekilde yapılandırmaları ve kültürel temelde ortaya çıkan ve fiili ayrıştırmaya dönüşen pratiklerin ilkin zihniyetler, akabinde tüm süreçler düzleminde ilga edilmesi, aynı zamanda kazanımları orta ve uzun vadede alınacak sosyal bir projeksiyon anlamı taşımaktadır. Bu faktörlere bir de iktisadi boyut (Bessant, 2004) eklendiğinde sürece bir bütün olarak bakmak kolaylaşacaktır. Zira ekonomik engeller, katılımın önünde duran ve buna dair sosyal politikalar ile paralel yürümesi gereken boyuta işaret eden bir gerçeklik durumu, bir iktisadi zorunluluk hâlidir. Bu çerçevede, *Civic Education and Political Participation* başlıklı bir araştırma, sivil katılımın, lise ve üniversite yıllarındaki (15-25 yaş aralığı) oranla kıyaslandığında, insanların işe girmeleriyle birlikte üçte iki oranında düştüğünü ifade etmektedir (Galston, 2004). Yani sosyo-ekonomi temelli izahlardaki böylesi bir ortam, gençlerin siyasal süreçlere katılımlarında eşit süreçlerin işlediğini düşündürmeye hâliyle pek de elverişli değildir.

Bu başlığın beraberinde bir başka alt başlık da yukarıda da bahsedildiği gibi, sosyo-kültürel temelde var olan negatif ve ayrımcı yaklaşım ile algılamalardır. Etnik, kültürel, mezhebi ve dinî kimlik farklılıklarının, siyasal düzleme eşit ve adil şekilde katılımın önünde engel olarak durduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Bu bulgunun işaret ettiği durumun, tıpkı bir önceki başlıkta olduğu gibi, toplumsal ve kurumsal adalet açığından ileri geldiği söylenebilir. Yani toplumsal düzlemde, her vatandaş için eş haklar ve hukuklar çerçevesinde geliştirilecek bir bakış, yaklaşım ve bunun hukuki-kurumsal düzenlemeleri ile söz konusu adalet açığının kapatılması yoluna gidilebilir. Fakat bunun için hem toplumsal aklın ve durumun hem de devletin bunu isteyecek düzeyde ahlaki ve adil olması gerekir.

Sayılan her iki önemli parametreye -sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel husus- dair devletin özelde gençler için atabileceği adımların bir boyutu, tüm gençleri güçlendirecek hak temelli gençlik politikalarını ve istihdam olanaklarını yaratacak kamusal destek politikalarını geliştirmek olmalıdır.

Bu unsurların yanı sıra, özellikle genç kuşağın, siyaset mekanizması ve kurumuyla olan ilişkisindeki “zayıflığa” dair özelde Türkiye siyasal tarihine taalluk eden bir boyut da vardır. “Güçlü devlet” geleneği olarak tarif edilebilecek bir gerçeklik, Osmanlı döneminden bu yana tevarüs etmiş fakat en bariz ve belirgin kırılmasını Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Tek Parti döneminde pekiştirmiş bir olgu olarak, bir

biçimde insanların ve özellikle gençlerin siyasal süreçlerin farklı cephelerine aktif katılımlarının önünde bir engel olarak telakki edilegelen bir olgu olmuştur. Böylece insanların gözünde siyasal katılım ancak devletin izin verdiği ölçüde gerçekleşebilecek bir olguya indirgenmiş ve o şekilde algılanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de siyasal katılımın tarihsel başlangıcı olarak, toplumun hem kırsal hem kentsel kesimlerindeki dikey ağların hareketlenmesi sürecini başlatması bakımından 1950 seçimleri ve demokratik siyasal düzene geçiş gösterilebilir. Bununla paralel işleyen süreç ise ülkenin yaşadığı sosyo-ekonomik değişim sürecidir. Dolayısıyla 1950 ile 1970 arasında filizlenen siyasal katılımın temel belirleyici dinamikleri, demokratik siyasal düzene geçişin oluşturduğu fırsatlar havuzu, sosyal hareketliliğin ivme kazandığı siyasal bilinç ve kentleşmenin sağladığı olanaklardır. Bu bir süre sonra yalnızca oy verme şeklinde değil oy verme dışındaki siyasal örgütlenme, siyasal tartışma ve benzeri siyasal katılım biçimlerinin de yoğun şekilde kullanılmasını getirmiştir. Gençlerin ise bu süreçte aktif rol oynamak, yurt dışından tercüme eserler, yeni yayın ve neşriyat ve artan etkileşim dolayısıyla çeşitli ideolojik pozisyonlara yakınlaşmak ve bu pozisyonlanmaların siyasal süreçlere dair ciddi hareketliliğe yol açmasından istifade etmek gibi bir konumlarının olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Fakat 1980 darbesinin getirdiği sosyal ve siyasal ortam, yaşanan büyük trajediler ve ardından gelen bir nevi siyasetsizleştirme stratejisi ve politikası, genelde toplumun özelde ise gençliğin siyasetle kurdukları ilişkiye ciddi ve derin hasarlar vermiştir. Bunu özellikle 1990'larda ülkenin içine girdiği toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel buhranın etkileri izlediğinde, özellikle genç kuşak açısından siyasetten uzaklaşma ve siyasetin bir çözüm olarak görülmesi fikrinden kopmalar daha da derinleşmiştir.

Bu bakımdan genel hatlarıyla çerçevesi çizilen bu tarihsel arka plan, Türkiye'de toplumun ve özelde de gençliğin siyasete katılımının her boyutunun neden zayıf kaldığına dair açıklayıcı bir rol oynamaktadır. Devlet-toplum ilişkisindeki bir türlü tam olarak çözülemeyen ontolojik öncelik meselesi, sosyal ve siyasal hareketliliği karşılamakta yetersiz kalan siyasal bilinç ve altyapı eksikliği, devletin elitlerince yürürlüğe sokulup bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen toplumsal ve siyasal-iktisadi mühendislik projeleri, devlet eliyle icra edilen kimlik temelli ve sosyo-kültürel zeminli uygulamalar, sık sık yaşanan ekonomik krizler, sürekli yıpranan sosyal adalet olgusu ve hem siyasal mekanizmanın kendisine hem de bu mekanizmayı oluşturan kurum ve bireylere dair artan şüphecilik, Türkiye siyasal kültüründe tarihsel olarak gençliğin siyasal katılım talebine ciddi darbeler vuran faktörler olagelmışlerdir. Genel anlamda siyasete dair söz konusu tarihsel realitelere dayalı algı ve yerleşik fikirler ise ancak yeni bir siyaset anlayışı doğrultusunda geliştirilecek bir siyasal bilinç ve getirilecek yeni bir kurumsal çerçeve ile giderilebilir.

Özetle, tüm bu yukarıda belirtilen unsurların içerildiği bir okumada, gençlerin siyasi katılımları ve bunun ahlaki, normatif ve değer-merkezli bir siyaset anlayışının gelişmesi ve güçlenmesine öncülük etmesi umuluyor ve isteniyorsa, her şeyden önce bir zihniyet dönüşümüne ihtiyaç olduğu gerçeğini kabul ve teslim etmek gerekmektedir. Bu da ancak güncel, pratik ve pragmatik kaygıların uzağında, temeline ahlak ve adaleti koyan bir perspektifle mümkün olabilir. Siyasetin yeni ve paradigmatik yapılanması olarak adlandırılacak bu köklü zihniyet değişimi, hayatın yapısal olarak *siyasal* olan her alanına pozitif anlamda sirayet edecek bir dönüşüm demektir. Geleceğin inşasında temel aktör olarak yeni kuşak ise ancak bu yeni siyaset anlayışıyla daha adil ve ahlaki bir geleceği inşa edebilir. Aksi hâlde hataların sürekli biçimde tekrarlanması suretiyle ideolojilerdeki devinimden ve ideolojiler arası sığ kavgalardan çok da öteye geçemeyen bir döngüsel fasitlik üretilmekten öteye gidilemez.

Sonuç

Türkiye’de siyaset ile toplumsal ahlak arasındaki ilişkiyi analiz etmenin alt parametrelerinde; siyasetin anlaşılma ve içeriklendirilme biçimi, siyaset ile ahlak arasındaki kesişme ya da ayrışma noktaları ve bunun toplumsal zemindeki karşılığı ile bu etkileşimin yön ve mahiyetinin izahı bulunmaktadır.

Siyasete nasıl bir anlam yüklendiğine bağlı olarak, siyaset paradigmasının etkileşime girdiği hemen tüm unsurların bir biçimde anlam haritalarının da değiştiği modern siyasal düzlem, kendisini araçsallık, güç-merkezlilik, sonuç-odaklılık, siyasal rasyonellik kavramsal örgüleri etrafında, pozitivizmin kategorize eden, hükmeden ve çerçeveleyen metodolojik yaklaşımının bir çıktısı olarak tahkim etmektedir. Söz konusu yaklaşım, siyaset, iktisat ve kültür ile ahlak arasındaki bağlantıyı ilga ederek, toplumsal kaynakların nasıl, ne şekilde ve kimlere dağıtılacağına ilişkin yeni bir anlam dünyası inşa ederken, insana ve topluma ilişkin değer yargılarının dönüşmesini de beraberinde getirmiştir. İradi ve ahlaki boyutu yok sayılarak nesneleştirilebilecek bir varlık mesabesine indirmek suretiyle insanı, edilgen ve değer-bağımsız süreçlerin bir ürünü olarak kodlayan bu yaklaşım, her yönüyle kadim düşünsel ve ahlaki dünyadan keskin bir kopuşu ifade etmektedir. Doğu’dan ve Batı’dan önemli kadim düşünürlerin metinlerinde insan, hiçbir koşulda araçsallaştırılmayacak siyasal ve ahlaki bir varlık olarak tanımlanırken, siyaset de ahlakın yapısal bir ürünü/sonucu olarak tarif edilmiştir. Bu bağlamda insanoğlu, içerisinde bulunduğu etkileşim dünyasının zemini ne olursa olsun (siyasal, sosyal, iktisadi, kültürel vd.), ona

içkin olan ahlaki yükümlülüğü yerine getirmekle mükellef bir varlıktır. Bu, hem ontolojik bir gereksinim hem de zorunluluktur. Keza herhangi bir düşünce ve eylem varoluşuna ruhunu veren temel kod, onun değer ve ahlak dünyasının içinden yeşermesi ve davranış biçiminin buna göre inşa edilmesidir.

Buradaki önemli bir tartışma sorusu, siyasetin *nasıl* olduğu kadar *niçin* yapıldığıdır. Bu anlamda siyasetçi ve siyasal süreçlerde yer alan tüm aktörler açısından “rasyonel” bir meşrulaştırma aracı hâline kolayca gelebilecek *siyasal başarı* kavramı, ahlakilik olgusunun siyasal düzlemden çekilebilmesi için yeterli zemini sağlayan bir anlam sahasına dönüşmektedir. Batı dünyası içi tartışmalarda, Machiavellici siyasal ahlak yaklaşımının tipik kavramı hâline gelmiş olan bu kavram ile ahlaki siyasetin ön koşulu gören Platoncu siyasal ahlak yaklaşımının kavramsal içerikleri arasındaki derin uçurum, son dönemlerde kimi tartışmalarda siyasetin ahlaki yürütülmesinin siyasete kazanım sağlayacağı savı üzerinden gelişen yeni bir yaklaşım biçimi olarak demokratik yaklaşımın aracı rolüyle yeni bir faza girmiştir.

Her ne olursa olsun -siyaset gibi- bütüncül varoluş alanlarının ahlakının, gelişen yeni dinamikler ve ortaya çıkan açmazlar neticesinde bundan sonra tartışmanın ana odağında daha da fazla olmaya devam edeceği kesindir. Buradaki temel tehlike, bu varoluş alanlarına ilişkin ahlakiliğin, onu bilfiil icra eden siyasetçinin ahlakıyla bir ve eş değer görülmesidir. Buradaki sorun ise siyasetçilerin ahlakiliği olgusu üzerine yoğunlaşırlarken ve siyasetçilerin ahlaki dürüstlüklerine odaklanılırken, evrenin ahlaki çürüyüşünün devam edebilmesi ve buna dair felsefi/paradigmatalarında bir hesaplaşmanın hiç konuşulmuyor olmasıdır. Bu, varoluşsal bir ahlakilik sorununun manipülasyonu ve kişileştirmeler üzerinden toplumların ve siyasal sürece dâhil olan diğer tüm aktörlerin, kendilerini meşrulaştırma ve aklamaya siyasetinin de bir cüzüdür. Bu bakımdan çağdaş siyasetin ahlak sorunlarının, bu sorunlara etki eden parametreler anlamında sınıflandırılması yapılırken birçok faktöre uzanan bir hikâyeler bütününe değinmek gerekmektedir. Ahlakın kadim düşünceden modern döneme, kaynaklarından biri ve başlıcası olarak tanımlanan insan ve toplum, bu noktada, sorumluluktan -yapısal olarak- ari değildir. Bu bakımdan siyasal ahlaka etkiyen ve onu bozan etkenlerden bahsedilirken bu sürecin parçası olan tüm unsurlara değinmemek, total ahlak pespektifinden kopan, pragmatik ve sığ bir parçacılık anlamı taşır. Ahlakın bu yönüyle, toplumsal tabandaki kılcallarda yer etmiş olan karşılığının ne olduğu, buradaki kilit sorudur. Zira siyasal ahlak meselesinin ve oradan türeyecek çeşitli hususların (insan hakları hassasiyetleri gibi) ne şekilde anlaşılacağı ve nasıl pratize edileceği buna göre cevaplanacak sorulardır. Türkiye’nin çok partili hayata geçişinin ardından, 1960 darbesinden başlayarak yakın

geçmişindeki birçok siyasal olayda tecrübe ettiği sorunların kaynağı da doğrudan bu hususla alakalıdır. Zira her siyasal vaka, kendi içinde gömülü olan siyasal ahlaka, o da toplumun kılcallarında bir biçimde hayatiyetini devam ettiren toplumsal ahlaka dayanmaktadır. Burada ise karşımıza temel sorun olarak, siyaset ile ahlak arasındaki etkileşimde, ahlakın araçsallaştırılarak siyasetin bir cüzü olarak işlevsel kullanımı olgusu çıkmaktadır. Bazen etnik bazen dinî bazen ideolojik bazen mezhebi ayrımcılıklar ve zulüm silsilesi olarak netice verebilen bu durum, Türkiye'nin yakın geçmişindeki siyasal ahlak meselesinin temel sorunu olarak karşımızda durmakta, temelinde ise toplumun buna verdiği açık/zımni onay bulunmaktadır. Yine en son Fetullahçı Terör Örgütü ile siyaset arasındaki ilişkide tüm kirli yönleriyle açığa çıkan ahlakilik sorunu da benzer bir siyaset anlayışından ileri gelmektedir. Yani siyaseti anlayış biçimi ile ahlakı konumlandırmadaki ontolojik çelişki arasında yapılanmış olan bir yeni siyasal ahlak türü.

Tüm bu hususiyetler, siyasetin yeni bir değerler zemininde inşası fikrini ve pratiğini zorunlu kılan fiili bir duruma işaret etmektedir. Zira kadim düşünce geleneğinin öngördüğü; siyasetin "niçin"ine/amacına dair cevapların *iyi yaşam* olgusu etrafında düğümlendiği bir ortak vasata ancak değer eksenli siyasal anlayış ve ahlakın siyasal süreçlerde yer alan aktörlerde yerleşik hâle gelmesi ile ulaşılabilecektir. Bu eksende söz konusu perspektif, bunu inşa edecek gençliğin, siyaseti, normatif ve değer merkezli ancak kati surette aktif bir bakış açısıyla ele almasından geçmektedir. Yakın zaman dâhilinde yapılan birçok saha araştırması da göstermektedir ki kimliğin alt parametreleri olarak siyasal, iktisadi, kültürel, etnik, mezhebi ve dinî altyapılarına göre gençliğin siyasal yaşama aktif katılımları meselesi, içerisinde birden çok faktörün yer aldığı bir değerler manzumesi formülasyonu ekseninde çözümlenebilir. Yani birini diğeri lehine feda edecek sıfır-toplamlı bir oyun olarak değil, aksine birini diğerin bütünüleyeni olarak görüp buradan total bir kazanım elde etmeye dönük bir kimliksel bakış, gençliğin siyasal yaşama katılımında anahatar rolü oynayacaktır.

Çeşitli çalışmaların gösterdiği durumda Türkiye'de gençliğin siyasal bağlama müdahil oluşlarının en fazla olduğu kategori, oy kullanmaktır. Bunun dışında bir siyasal sürece ya da gönüllülük üzerinden bir sivil toplum faaliyetine aktif katılım oranlarının oldukça düşük seyrettiği görülmektedir. Bir biçimde apolitizasyon demek olan siyasal bağlamdan bu uzaklık hâli, kendisini ya bir kayıtsızlık ya da tepkisel bir dışa vurum olarak açığa çıkarmaktadır ki her iki durum da güncel siyasetin ahlaki ve normatif yönüyle bir biçimde ilişkilidir. Bunun yanı sıra bir diğer başlık olarak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin sürece etkisi yer almaktadır.

Eşitsizlik olgusu, ayrımcılıklar, gelir dengesi meselesi, eğitimde fırsat eşitliği gibi etmenler çerçevesinde *sosyal içermeye* var olan aksaklıklar, olayın yapısal ve kurumsal düzlemdeki gerçekliğine işaret etmektedir. Buna dair bireysel düzeyde farkındalık ve bilinç politikalarının geliştirilmesi; kurumsal düzeyde ise devlet ve STK'ların -var olan eşitsizlikleri elimine ederek- gençleri karar alma süreçlerine dâhil edecek mekanizmaları ihdas etmesi gereklidir. Bu daha temelde, toplumsal ve kurumsal adaletin tesisi ile ilgili bir gereksinim olarak belirmektedir. Tüm bu sayılan faktörlere ilaveten Türkiye örneğine münhasır olarak bir başka durumun normalleşme düzlemine çekilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Güçlü devlet geleneği olarak temayüz edip sivil toplumun zayıflığı hatta ilgası üzerine kendisini temellendiren bir devlet felsefesi ve pratiği, yıllar içerisinde Türkiye toplumunun -özelde de gençliğin- siyasal ve sosyal süreçlere aktif müdahil oluşunun önünde katı bir duvar örmüştür. Bunun yanı sıra yıllar içerisinde sistematik olarak icra edilen kimlik temelli, sosyo-kültürel ve sosyo-iktisadi zeminli devlet politikaları, ayrımcılığın ve dışsallaştırmanın sistemize edilerek devlet-millet ayrışmasının/uçurumunun derinliğinin artmasına sebebiyet vermiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte hem demokratik ve açık siyasete olan umutların yeşermesi hem de sosyo-iktisadi bakımdan kentleşme olgusu ve ekonomi-politik gelişim süreçlerinin yeni sivil hareketlenmelerine olan pozitif katkısı ise her on yılda bir siyasete yapılan gayri nizami askerî müdahaleler eliyle sönmüş hatta daha da tehlikelisi, birtakım kirli sivil görünümlü yapıların yeraltında oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu da siyasal ve sosyal süreçlere olabilecek aktif ilgiyi toplumsal bazda daha büyümeden yok etmiştir. Zira bu durum, siyaset kurumu da dâhil çeşitli sosyal yapılara, toplumun şüpheyle bakmasını beraberinde getirmiş ve siyasal sürecin kurumsal aktörleri, toplum nezdinde itibarsızlaştırılmıştır.

Tüm bu sayılan faktörler, teknik, yasal ve mevzuata ilişkin düzenlemelerden öte ve önce, soruna eğilmede başlangıç noktası olarak zihniyet olgusuna işaret etmektedir. Hemen her meselede, tartışmada ana odağın yerine teknik birtakım düzenlemeler konuşulmakta bu ise temel hususun maniple edilerek gözden kaçmasını getirmektedir. Bu bakımdan bir toplumda sivilleşmeye olan ihtiyacın karşılanmasının; insan hak ve hukukuna olan şartsız koşulsuz saygının, toplumdaki demokratikleşmenin henüz o toplumun kılcallarında yerleşmesi gerektiği hususunun, hukukun her şart, koşul, ideoloji ya da diğer kimlik parametrelerinden üstte bir konumda yer alması gereğine dair derin aidiyetin, liyakat, şeffaflık ve adalet olgularının yönetsel sürece gömülü ve ayrılmaz şekilde anlaşılmasının teknik ve yasal düzenlemeler eliyle getirilemeyeceği görülmelidir. Bu anlamda bu yakıcı sorular, toplumsal zeminde bir zihniyet ve yapısal dönüşüm iradesiyle beraber düşünülmedikçe her seferinde birbirini tekrarlayan benzer sorunlarla karşılaşmak kaçınılmaz hâle gelecektir.

Politics-Social Morality Relation in Turkey and The Youth

Abdurrahman Babacan

The West-based political content that mainly influences and determines the political thought in the last period is mostly based on an understanding of politics in the light of instrumentality and power/interest gain. The conceptualization of politics, developed from this 'natural' relationship with the concept of power, provides a conceptual framework where competition and interest dominate the frame consists of concepts such as cooperation and solidarity. This perspective which views politics with its negative and pejorative meaning, looks at and evaluates politics with the images of distress, confusion, deceit, lies, cheating and manipulation. Such a negative perception of politics in the West reflects the conventional Western view that humankind are rational beings which pursue maximization of self-interest. And this idea finds one of its clearest and sharpest expressions in Lord Acton's famous words: "Power is prone to be corrupted, absolute power is absolutely corrupted."

Such approaches, which can be claimed to be related to the old political approach, are approaches that explain politics in a negative way. The way people understand politics and the philosophical and cultural acquis are directly related. There is also a side touches on philosophy, history and law that has a different understanding of politics which may arise on the basis of normative perspectives such as good life, righteousness, honesty and fair society. In particular, this philosop-

@ Dr., İstanbul Medipol University. abdurrahmanbabacan@gmail.com

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0241
insan & toplum, 8(4), 2018, 24-29.
insanvetoplum.org

hical and value-centered political approach, replaced by value-free, neutral empirical scientificness from the 19th century onwards, has a moral basis and sanctions based on morality. This can be seen as a kind of revival of the ancient intellectual heritage of humanity. Because within this approach, politics will require and evoke an obligation to build a common good living space where all members of society can live happily, peacefully and in justice. This is a situation related to the socialization of politics and a normative value to the political society. In this respect, such issues as being political and the nature of its relationship with morality requires building and explaining the meanings within such conceptual framework.

It is also important to discuss where the spiritual and religious values, as parameters constituting the basis of morality, have been located in the relationship established with morality. Because, rather than domination by material elements, an imagination dominated by spiritual dimension implies a meaning that questions the morality as a more fundamental and ontological assumption for that society. Looking at the dimensions and the conceptual framework of the relationship between politics and morality, the debate is being centered on the moral obligation between parts of politics which Aristotle defines as the principle of *reciprocity*. On the one hand, while this matter referring to the norms regulating interpersonal relations, points to the norms and rules between the state and the individual and the principles that frame the relations between states, on the other.

The democratic approach here that emerged as a form of the third political morality seems to have presented a new formula in the tension line between the political morality of Plato, Aristotle, Farabi, and Averroes as a Platonic approach and the Machiavellian approach dominating the paradigm of modern Western political morality. This new approach which argues that the open, transparent, clean and auditable implementation of politics would create a two-sided gain mechanism between politics and morality, as the precondition for expansion of the field of politics, is bound to morality.

In this frame, Turkey as an example with a troubled memory in its near history and continuously reproduces a variety of problems over this memory has to confront this paradigmatic problem. The point where an instrumental mind and moral sentiment will bring the social and political context will be the loss of principles and the destruction of values in the mentality codes. Hence, structurally, with a pragmatic tone and an outcome-oriented superficiality, the emergence of a profound social philosophy and moral sociality will not be possible. In this context,

attempting to read the issue on the basis of current political engagements would mean falling into a methodological fault that would manifest itself as looking for the solution perspective within the dynamics which already produce the problem. The critical point here is the decision of the social will upon its preference in understanding the politics on the basis of a moral-oriented ground. Or, in other words, the breaking point of the issue is about the superficiality or depth perspective which will be reflected in the choice of whether or not a pragmatic political horizon is laid on the basis of the approach.

In this context, it will be useful to refer to the political ambitions and instrumental ethics of a so-called religious group, as a matter of fact that can be transformed into a case study of the issue we have dealt with in relation to political content and morality. This structure, which refers to itself as a conceptualization of the Muslim community, has built an example of a way to understand and practice the line of political moralism by instrumentalizing both morality and politics itself. One point that should be mentioned about this issue is the relation between legitimacy and morality. Religion, in this sense, is often instrumentalized in all justification attempts of such so-called religious groups.

Today, the fact that the world takes place at the threshold of a new turning point clearly reveals that in the light of these characteristics regarding moral sociality, politics should be handled with a new perspective on people's happiness and good life. This is when the youth, who will build this political perspective, takes politics from a more normative, value-centered and active stand. Field works on political participation and youth also show that one of the most important parameters of alienation of youth from politics, bureaucracy and distrust of the state is the value judgment on political morality.

In this context, in May 2013, a field study, conducted in the neighborhood of the district of 114 provinces of 36 provinces with the participation of 2,508 young people aged 18-24, who were affected by different parameters according to the political, economic, cultural, ethnic, sectarian and religious identity grounds; and a survey made in December 2016 in 16 provinces with the participation of 1,209 young people provide important data on the relationship of young people with the political and public life. In this regard it is clearly noticeable that the level of participation in the political life is generally low except for voting. Of course there are some dynamics and reasons behind this. The state of apolitization, in some way, the departure from politics, can express itself either as an indifference or sometimes as a reactionary expression. Both of these reasons should be related to

the relationship between contemporary daily politics and moral-normative values. The second major topic is the negative and discriminatory approaches that reveal itself with the imbalance in the sense of inequality on the basis of socio-economic and socio-cultural factors. It would be wrong to think that the political, economic, legal and social system will be realized with the symmetric and just distribution, without completely eliminating the existing discriminatory and inequality-generating dimensions. In addition to this title, another sub-title, as mentioned above, is the negative and discriminatory approach that exists on the socio-cultural basis. It is an undeniable fact that the differences of ethnic, cultural and religious identities stand as an obstacle to the equal and fair participation on the political plane. One of the steps that the state can take for young people regarding these two important parameters should be developing public support policies that will create rights-based youth policies and employment opportunities that will strengthen all young people. In summary, in an analysis where all these elements are included, it is necessary to acknowledge the fact that, first of all, a mentality transformation is needed if young people are expected to participate the political sphere and lead to the development and strengthen of a moral, normative and value-based political understanding. This is only possible with a perspective that puts morality and justice on the basis of politics, apart from current, pragmatic concerns.

Kaynakça | References

- Adaman, F., Çarkoğlu, A. ve Şenatalar, B. (2001). *Hanehalkı gözünden Türkiye’de yolsuzluğun nedenleri ve önlenmesine ilişkin öneriler*. İstanbul: TESEV.
- Adaman, F., Çarkoğlu, A. ve Şenatalar, B. (2003). *İş dünyası gözünden Türkiye’de yolsuzluğun nedenleri ve önlenmesine ilişkin öneriler*. İstanbul: TESEV.
- Alkan, T. (1993). *Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akancı, A. (2013). Siyaset ahlakı ile iş ahlakına teorik bir bakış. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(2), 82-96.
- Aktan, C. C. (1992). *Politik yozlaşma ve kleptokrasi: 1980-1990 Türkiye deneyimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aktan, C. C. (1999). *Kirli devletten temiz devlete*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akyüz, Ü. (2009). Siyaset ve ahlak. *Yasama Dergisi*, 11, 93-129.
- Aristotle. (1951). *The nicomachean ethics*. Oxford: The Clarendon Press.
- Aristoteles. (1990). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Babacan, A. (2014). Ahlaki toplumsallık ve güncel politikanın cazibesi. *Umran Dergisi*, 233.
- Babacan, A. (2012). Bin yılın sonu: 28 Şubat (Ed.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern etik* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-13.

- Bellah, R. N. (2007). Ethical politics: Reality or illusion? *Daedalus*, 136(4), 59-69.
- Boyrac, C. (2010). *Gençler tartışıyor: Siyasete katılım, sorunlar ve çözüm önerileri*. Tüses Vakfı.
- Bessant, J. (2004). Mixed messages: Youth participation and democratic practice. *Australian Journal of Political Science*, 39(2), 387-404.
- Bulut, N. (2007). Siyaset-ahlak ilişkisi bağlamında siyasi etik komisyonu kurulması çalışmalarının değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 1-28.
- Keyman F. and İçduygu A. (2005). *Citizenship in a Global World* (Ed.). Routledge.
- Dağdelen, A. (2013). Siyasal Yozlaşma olgusu ve siyasetin finansmanı arasındaki ilişkiye genel bir bakış. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 291-306.
- Draz, M. A. (1993). *Kur'an ahlâkı* (E. Yüksel ve Ü. Günay, Çev.). İstanbul: İz.
- Durkheim, E. (1986). *Meslek ahlâkı* (M. Karasan, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dursun, D. (2005). Siyaset ve ahlak; gerçeklikle idealin bağdaşmazlığı sorunu. 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*. 18-19 Kasım 2005. Sakarya.
- Duverger, M. (1998). *Siyaset sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: Varlık.
- Edwards, K. (2008). Social inclusion and youth participation: A new deal for Australia's young people? *Youth Studies Australia*, 27(2), 11-17.
- Eğri, T. ve Sunar L. (2010). Türkiye'de iş ahlâkı çalışmaları: Mevcut durum ve yönelimler. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 41-67.
- Erdoğan, E. (2017). *Türkiye'de gençlerin iyi olma hali*. Habitat Derneği.
- Erdoğan, M. (1997). Siyasal yozlaşma ve Türkiye örneği. *Yeni Türkiye: Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı I*, 13, 160-165.
- Farâbî (1999). *İlimlerin sayımı* (A. Arslan, Çev.). Ankara: Vadi.
- Galston, W. A. (2004). Civic education and political participation. *Political Science and Politics*, 37(2), 263-266.
- Gençkaya, Ö. F. (2008). Political finance, conflict of interest and accountability in Turkey: Implications for democracy. In *Corruption and Democracy*, Council of Europe Publishing (pp. 69-82). Strasbourg.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya* (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Alfa Yay.
- Gökçe, A. F., Özdemirci, İ. ve Ceylan, İ. H. (2017). Üniversite öğrencilerinin siyasal katılım seviyesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 289-319.
- Göle, N. (2000). *Melez desenler*. İstanbul: Metis Yay.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve insansal ilgiler* (C. A. Kanat, Çev.). İstanbul: Küyerel.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset* (B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu ve B. Seçilmişoğlu, Çev.). Ankara: Adres.
- Kahraman, H. B. L. (2013). The cultural and historical foundation of Turkish citizenship: modernity as westernization. In *Citizenship in a global world* (pp. 82-98). Routledge.
- Karakoyunlu, Y. (1997). Siyaset ve ahlak. *Yeni Türkiye: Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı I*, 13, 200-205.
- Kınalızâde Ali Efendi. (2007). *Ahlâk-ı ala'i* (M. Beyhan, Çev.). İstanbul: Klasik.
- Luckmann, T. (1972). *The invisible religion*. New York: The Macmillan Company.
- Okumuş, E. (2007). Ahlâk aşınması karşısında bilgiye dayalı güzel ahlâk. *Diyanet Aylık Dergi*, 200, 22-24.
- Okumuş, E. (2011). Ahlak ve siyaset. *Köprü Dergisi*, 114.
- Özer, Y. E. (2011). Gençlerin toplumsal yaşama katılımı ve yerel yönetimlerin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26(1), 43-65.
- Özyurt, C. (2010). Üniversite öğrencilerinin siyasal katılım davranışları: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri, Balıkesir örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 289-320.
- Pleyers, G. (2014). Genç insanlar ve alter-küreselleşme: Hayal kırıklığından yeni bir siyasal katılım kültürüne doğru. V. Yılmaz ve D. Bahçeci (Ed.). *Gençlerin siyasal katılımı* içinde (ss. 99-111). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Poyraz, H. (2006). Siyasi ahlakın coğrafi sınırları: Ahlak felsefesi ve siyaset. *Yerel Siyaset*, 16-20.
- Said Nursi. (2006). *Emirdağ lâhikası* (Risale-i Nur Külliyyatından). C. 1-2. İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (1998). Politik teori, modernite ve etik. *Doğu Batı*, 4.
- Setting Standards for Youth Participation*. (2004). The International Planned Parenthood Federation.
- Şenel, A. (1993). Siyasal ahlak kapsamı-açmazları-tipolojisi. Türker Alkan (Ed.). *Siyasal ahlak ve siyasal ahıksızlık* içinde (ss. 258-272). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tarhan, R. B., Gençkaya Ö. F., Ergül E., Özsemerci K. ve Özbaran H. (2006). *Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler ve çözüm önerileri*. Ankara: TEPAV.
- Teke, H. K. (2016). Üniversite gençliği ve siyasal katılım: Selçuk Üniversitesi örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Turan, İ. (1993). Türkiye’de siyasal yozlaşma süreci. T. Alkan (Ed.). *Siyasal ahlak ve siyasal ahıksızlık* içinde (ss. 373-383). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Wach, J. (1995). *Din sosyolojisi* (Ü. Günay, Çev.). İstanbul: İFAV.
- World Values Survey Online Data Analysis: 2010-2014*, www.worldvaluessurvey.org adresinden 14.12.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Yılmaz, V. ve Oy, B. (2014). *Türkiye’de gençler ve siyasi katılım: Sosyo-ekonomik statü fark yaratıyor mu?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yüksel, C. (2010). *Siyasette etik: Dünyada ve Türkiye’de siyasette etik, siyasetin finansmanı, yasal altyapı ve uluslararası uygulamalar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

